

Alina Szczurek-Boruta

ORCID: 0000-0001-7705-4398

Uniwersytet Śląski w Katowicach

Rodzina i konstrukcje tożsamości młodzieży w warunkach pogranicza

The Family and Identity Constructions of Youth in the Borderland Conditions

ABSTRACT

The theoretical framework for this discussion is constructivism and Jerzy Nikitorowicz's concept of the multisided and constantly self-creating identity. In this study, it is assumed that an individual's identity is socially constructed. The author recognizes the subjective characteristics of an individual (which she considers in the broader context of social experiences collected and (re)constructed during primary and secondary socialization) as important factors that are crucially involved in the process of identity formation.

This discussion is based on multivariate quantitative and qualitative research conducted for over thirty years in the Polish-Czech borderland, in Cieszyn Silesia. The analysis concerns the importance of the family (the one functioning in the Polish part of Cieszyn Silesia and the other one functioning in Zaolzie – the Czech part of Cieszyn Silesia) in constructing an individual's identity. In their context, it should be stated that an individual shapes the core of their identity in the process of primary socialization: the relatively constant part of it. This core allows for continuity and is a constructive response to the ambiguity of the world. An individual reconstructs their identity on the basis of the available cultural sources by adding them to the core of their identity.

KEYWORDS

family, Cieszyn family,
Zaolzie family, identity,
youth, borderland

SŁOWA KLUCZOWE

rodzina, rodzina
cieszyńska, rodzina
zaolziańska, tożsamość,
młodzież, pogranicze

SPI Vol. 26, 2023/1
e-ISSN 2450-5366

DOI: 10.12775/SPI.2023.1.001
Nadesłano: 30.11.2022
Zaakceptowano: 20.01.2023

ABSTRAKT

Ramą teoretyczną prowadzonych rozważań jest konstruktywizm oraz koncepcja wielopłaszczyznowej i ustawicznie kreującej się tożsamości Jerzego Nikitorowicza. Autorka przyjmuje, że tożsamość jednostki jest społecznie konstruowana. Za ważne czynniki, w kluczowy sposób uwikłane w proces formowania się tożsamości, uznaje podmiotowe cechy jednostki, które rozpatruje w szerszym kontekście doświadczeń społecznych gromadzonych i (re)konstruowanych w trakcie socjalizacji pierwotnej i socjalizacji wtórnej.

Podstawą podjętych rozważań są wyniki wielozmiennowych badań ilościowych i jakościowych prowadzonych od ponad trzydziestu lat na pograniczu polsko-czeskim na Śląsku Cieszyńskim. Przedstawione w tym artykule analizy dotyczą znaczenia rodziny (cieszyńskiej – funkcjonującej w polskiej części Śląska Cieszyńskiego oraz zaolziańskiej – funkcjonującej w czeskiej części Śląska Cieszyńskiego) w konstruowaniu tożsamości jednostki. W ich kontekście należy stwierdzić, że w procesie socjalizacji pierwotnej jednostka kształtuje rdzeń tożsamości, względnie stałą jej część. Rdzeń pozwala zachować ciągłość i stanowi konstruktywną odpowiedź na wieloznaczność świata. Jednostka rekonstruuje swoją tożsamość, opierając się na dostępnych źródłach kulturowych, dokładając je do rdzenia tożsamości.

Wprowadzenie

Rodzina zawsze funkcjonuje w konkretnej rzeczywistości społecznej, w obrębie danej zbiorowości lokalnej, społeczności o cechach dla niej specyficznych. Istotne dla jej funkcjonowania pozostają makrostrukturalne, mezostrukturalne i mikrostrukturalne uwarunkowania. Punktem odniesienia dla prowadzonych w tym opracowaniu rozważań są nie tyle zmiany makrostrukturalne, ale lokalność. Zbiorowość lokalna, miejsce zamieszkania w sposób istotny warunkują funkcjonowanie rodziny, kształtowanie postaw narodowych, etnicznych, wyznaniowych, formowanie tożsamości jej członków, jak i systemu wartości.

Ramą teoretyczną prowadzonych rozważań jest konstruktywizm oraz koncepcja wielopłaszczyznowej i ustawicznie kreującej się tożsamości Jerzego Nikitorowicza. Przyjmuje, że tożsamość jednostki jest społecznie konstruowana. Za ważne czynniki, w kluczowy sposób

uwikłane w proces formowania się tożsamości, uznają podmiotowe cechy jednostki, które rozpatruję w szerszym kontekście doświadczeń społecznych gromadzonych i (re)konstruowanych w trakcie socjalizacji pierwotnej i socjalizacji wtórnej.

Współcześnie przybiera na sile zjawisko imigracji cudzoziemców do Polski, będące konsekwencją np. łatwości podróżowania, praktyki wymian studenckich, a także uchodźstwa – wszystko to przyczynia się do zawierania małżeństw mieszanych, wielokulturowych. Rodzi to swoiste wyzwania i problemy dla kształtowania tożsamości jednostki. Niniejszy tekst jest poświęcony przede wszystkim wybranym zagadnieniom socjalizacji i wychowania w rodzinie w społecznościach zróżnicowanych społecznie i kulturowo (szczególnie na obszarach pogranicza) i ich udziale w kształtowaniu tożsamości młodzieży.

Założenia teoretyczne i metodologiczne

Podjęta przeze mnie próba refleksji nad funkcjonującą w warunkach pogranicza rodziną oraz nad kształtowaniem tożsamości młodzieży osadzona jest społecznej psychologii rozwoju. Kontekstem tej refleksji jest natomiast doświadczana przez rodzinę rzeczywistość, znaczenia nadawane doświadczeniom, zmiany dokonujące się w postrzeganiu własnego miejsca oraz konstruktywistyczne rozumienie jednostkowego i społecznego rozwoju. Konstruktywizm nie jest jednolitym, spójnym stanowiskiem, ale zbiorem koncepcji i twierdzeń w obszarze nauk społecznych, przyrodniczych, formalnych. Cechą wspólną różnych jego odmian (społeczny konstruktywizm, konstruktywizm poznawczy, konstruktywizm epistemologiczno-metodologiczny) jest założenie, że wiedza o świecie (zarówno wiedza potoczna, jak i naukowa) jest konstruowana w procesach interakcji społecznych.

Ukazując subiektywno-obiektywne uwikłania i uwarunkowania procesów społecznego tworzenia rzeczywistości, będę się odwoływać bezpośrednio do ustaleń Burkarda Holznera oraz Petera L. Bergera i Thomasa Luckmanna.

Punktem wyjścia dla Holzera jest założenie, że aktywność działającego podmiotu od początku jest osadzona w otoczeniu społeczno-kulturowym. Według tego autora, aktywność podmiotu – ujmowana w kategoriach partykularnego doświadczenia – obejmuje cztery

podstawowe konteksty, wymiary: (1) doświadczenie aktora – lokalizowane w partykularnym czasie i przestrzeni; (2) aktualną terażniejszość, każde doświadczenie osadzone jest w określonym kontekście – wartości, normy, obyczaje; (3) nadawanie przez poszczególnych aktorów społecznych tym samym obiektom odmiennych sensów czy znaczeń; (4) sytuowanie procesów, o których mowa w określonych kanałach komunikacji międzyludzkiej (Holzner 1968: 21–40).

W myśl tezy sformułowanej przez Bergera i Luckmanna (1983), tożsamość jednostki jest społecznie konstruowana. Odbywa się to stopniowo, w procesie socjalizacji pierwotnej i wtórnej, zgodnie z panującą w danym społeczeństwie, w określonym czasie historycznym, strukturą społeczną.

W konstrukcji teoretycznej podjętych rozważań odwołuję się także do koncepcji wielopłaszczyznowej i ustawicznie kreującej się tożsamości Jerzego Nikitorowicza. Zakłada ona nieustanny proces kształtowania się i funkcjonowania tożsamości w triadzie: tożsamość dziedziczona – tożsamość nabywana w procesie socjalizacji – tożsamość wybierana „Ja” (Nikitorowicz 2001: 15–35). Autor ten wskazuje, że w regionach zróżnicowanych kulturowo kształtowanie się poczucia tożsamości uzależnione jest od wielu czynników, a proces kształtowania się tożsamości jest procesem dynamicznym i ustawicznym. Najważniejszym etapem rozwoju tożsamości jest okres dzieciństwa (Nikitorowicz 2005), a pierwszym etapem zakorzenienia tożsamość rodzinna (zob. Nikitorowicz 1992). To w tym czasie dziecko zdobywa wiedzę na swój temat oraz otaczającego go świata. W kolejnych okresach rozwoju wiedza ta zostaje ugruntowana, poszerzana i modyfikowana, konstruowana, rekonstruowana. W życiu młodego człowieka pojawiają się osoby, które mniej lub bardziej przyczyniają się do formowania jego charakteru, poglądów i głoszonych opinii.

Podstawą podjętych rozważań są wyniki wielozmiennowych badań prowadzonych od ponad trzydziestu lat na pograniczu polsko-czeskim, na Śląsku Cieszyńskim, w jego polskiej i czeskiej części. Historyczne terytorium Śląska Cieszyńskiego decyzją Rady Ambasadorów z 28 lipca 1920 roku zostało podzielone pomiędzy Polskę a Czechosłowację. Odtąd zniknął Śląsk Cieszyński jako jednostka polityczno-przestrzenna. Część Śląska Cieszyńskiego przynależną do

Polski przyjęto nazywać Ziemią Cieszyńską. Pozostałą (wschodnią część), przyłączoną do Czechosłowacji, określa się mianem Zaolzia¹.

Analizy, które przedstawiam w tym artykule, dotyczą udziału rodziny (cieszyńskiej – funkcjonującej w polskiej części Śląska Cieszyńskiego oraz zaolziańskiej – funkcjonującej w czeskiej części Śląska Cieszyńskiego) w konstruowaniu tożsamości jednostki.

Szkicowy charakter rozważań usprawiedliwia wybiórczość. W opracowaniu tym nawiązuję do wybranych wyników badań ilościowych prowadzonych w latach 1990–2022 na pograniczu polsko-czeskim przez zespół działający pod kierunkiem Tadeusza Lewowickiego, w pracach którego uczestniczyłam². Przywołuję m.in. wyniki porównawczych badań ilościowych i jakościowych zadań rozwojowych młodzieży i społecznych warunków edukacji przeprowadzonych w latach 2003/2004 oraz 2016/2017³. W celu pogłębienia analiz i refleksji, ożywienia namysłu nad stanem rodziny oraz powinnościami i możliwościami wychowania młodego pokolenia do pomyślnego życia przeprowadziłam w roku 2022 badania jakościowe wśród 24-latków, mieszkańców polskiej i czeskiej części Śląska Cieszyńskiego⁴.

- 1 „Zaolzie” w polskiej terminologii oznacza tę część Śląska Cieszyńskiego, która leży w Republice Czeskiej i jest zamieszkiwana przez autochtoniczną ludność polską. W Republice Czeskiej używa się terminu „Těšínsko” lub „české Těšínsko” (Czeski Śląsk Cieszyński), które mają kilka znaczeń. Może określać najbliższą okolicę Czeskiego Cieszyna, cały historyczny Śląsk Cieszyński lub całą część Śląska Cieszyńskiego znajdującego się po czeskiej stronie granicy.
- 2 Wyniki badań prowadzone przez Społeczny Zespół Badań Kultury i Oświaty Pogranicza przedstawione zostały w serii prac „Edukacja Międzykulturowa” (od 1992 roku do chwili obecnej wydano ponad 80 tomów) oraz w czasopiśmie „Edukacja Międzykulturowa”, wydawanym od 2012 roku. W tym artykule powracam do zasygnalizowanych wcześniej kwestii, by je zgłębić i poszerzyć. Rozważania umieszczam w innym układzie teoretycznym i problemowym niż miało to miejsce wcześniej.
- 3 W ramach autorskiego projektu badawczego o charakterze teoretyczno-empirycznym przeprowadziłam, w odstępie 13 lat, porównawcze badania pedagogiczne dwóch kohort demograficznych młodzieży mieszkającej w polskiej części pogranicza polsko-czeskiego. Ich wyniki prezentuję w dwóch monografiach autorskich (Szczurek-Boruta 2007, 2019).
- 4 Wywiady indywidualne pogłębione przeprowadzono drogą internetową z 16 kobietami w wieku 24 lat (8 w polskiej części Śląska Cieszyńskiego

Badaną grupę w przywoływanych badaniach stanowili mieszkańcy regionu usytuowanego w Rzeczypospolitej Polskiej oraz w Republice Czeskiej, terytorialnie stanowiącego południową część pogranicza polsko-czeskiego. W badaniach uczestniczyły osoby żyjące w polskiej części Śląska Cieszyńskiego (Polacy – osoby obywatelstwa polskiego, polskiej narodowości) oraz osoby żyjące w czeskiej części Śląska Cieszyńskiego (Zaolziacy⁵ – autochtoniczna ludność polska, osoby obywatelstwa czeskiego, narodowości czeskiej/narodowości polskiej).

Dobór badanych (badania od 1990 roku do chwili obecnej) był nielosowy. Elementami doboru celowego są: wiek – różne grupy wiekowe – dzieci, młodzież, dorośli, seniorzy; rola społeczna – dziecko, rodzic, dziadkowie; miejsce zamieszkania – Śląsk Cieszyński (reprezentacja podgrup – mieszkańcy polskiej i czeskiej części Śląska Cieszyńskiego).

Zastosowano ujęcie porównawcze, co przyczynia się do lepszego poznania opisywanych faktów, zjawisk i procesów zachodzących w dwóch sąsiadujących państwach.

W badaniach, na wyniki których będę się powoływać, wykorzystano badania sondażowe (podstawowym narzędziem badawczym była ankieta audytoryjna i korespondencyjna) oraz pogłębione wywiady indywidualne (Frankfort-Nachmias, Nachmias, 2001). Metodami analizy danych ilościowych zastosowanymi do obróbki zebranego materiału były metody statystyczne. W analizie danych jakościowych zastosowano interpretywizm (Miles, Huberman 2000: 8–9), elementami pracy analitycznej były reprezentacje danych (Kubinowski 2012: 251).

Szczegółowy opis metodologii badań przedstawiono w poszczególnych opracowaniach, na które się powołuję, odstąpię zatem od jej prezentacji. Wykracza to bowiem poza ramy niniejszego artykułu, a czytelnika odsyłam do przywołanych opracowań.

Opis, diagnozę, wyjaśnienie, rozumienie, interpretację faktów, zjawisk, procesów kształtowania się tożsamości oraz socjalizacji i wychowania w rodzinie poszerza perspektywa (mikro)historyczna. Historia wykorzystana jest w celu lepszego poznania roli środowiska

i 8 w czeskiej części Śląska Cieszyńskiego). Materiał ten nie był wcześniej prezentowany.

5 Określenie „Zaolziak” odnosi się do identyfikacji regionalnej badanych żyjących w Republice Czeskiej – na Zaolziu.

w życiu człowieka, znaczenie „współczynnika historycznego” podkreśla m.in. Wiesław Theiss (2006).

Znaczenie rodziny cieszyńskiej i rodziny zaolziańskiej w konstruowaniu tożsamości młodzieży na tle wyników badań

Pogranicze polsko-czeskie to obszar przygraniczny dwóch państw, na którym przeplatają się zjawiska i procesy z różnych sfer życia społecznego, kulturalnego, politycznego i gospodarczego. Stanowi obszar ścierania się interesów państwowych i narodowych, przenikania kultur i ideologii. Pogranicze to było w przeszłości źródłem napięć i konfliktów, także zbrojnych (wojna polsko-czechosłowacka w 1919 roku), sprzyja wzajemnemu zbliżeniu i współpracy ludzi i ich kultur (zjawiska szczególnie widoczne po 2004 roku, po wejściu Polski i Czech do Wspólnoty Europejskiej) (*Euroregiony...* 2014; Śliż, Szczepański 2016: 47–59). Fundamentem pogranicza jest specyfika miejsca i ludzi wynikająca z permanentnego przenikania kultur w określonej przestrzeni społecznej. Wśród mieszkańców Śląska Cieszyńskiego od wieków dominuje przekonanie o tym, że miejsce, region, w którym żyją, jest lepszy od innych. Podtrzymywali i podtrzymują ich w tym przeświadczeniu literaci, publicyści, elity rządzące, a także nauczyciele (Szczurek-Boruta 2008: 87–104).

Wartość Ziemi Cieszyńskiej i domu rodzinnego rozślawiły wiersze, pieśni Jana Kubisza (1848–1929), miejscowego nauczyciela, poety, pamiętnikarza, działacza społecznego (zob. Gładysz, Rosner 2012: 145–146). Popularne pieśni, np. *Płyniesz, Olzo...* (właśc. *Nad Olzą*), a zwłaszcza *Ojcowski dom*, towarzyszą uroczystościom rodzinnym (urodziny, śluby, pogrzeby), jak i zjazdom towarzystw regionalnych. Utwory te w wersji śpiewanej urosły do rangi nieoficjalnych hymnów Cieszyńiaków-Polaków po obu stronach granicy państwowej. Od 2008 roku pieśń *Ojcowski dom* uznana jest za hymn regionalistów Ziemi Cieszyńskiej.

*Ojcowski dom to istny raj
Dar Ojca Niebieskiego
Chociażbyś przeszedł cały świat
Nie znajdziesz piękniejszego! (...)*⁶.

6 Tekst jest dostępny na portalu: <https://www.partykula.pl/ojcowski-dom/>.

W ujęciu socjologów pogranicze polsko-czeskie to przykład „pogranicza odizolowanego od całości państwowej i narodowej, utrzymującego się własnymi siłami wewnętrznymi i własnymi środkami, wytwarzającego w swojej kulturze siły oporu względem obcej dominacji, a także prężną siłę asymilacji i podporządkowania swoim istotnym treściom tych obcych składników” (Szczepański 1990: 10). W warunkach pogranicza – jak pisze Halina Rusek – kształtuje się „człowiek o niejednorodnej tożsamości i kompetencji kulturowej, dystansujący się od stereotypowego myślenia o «innych» – to człowiek, który posiadał niebywałą umiejętność osvajania w sobie wielokulturowości” (Rusek 2008: 85).

Śląsk Cieszyński to region skupiony wokół miasta Cieszyn i rzeki Olzy, obejmuje ziemie dawnego Księstwa Cieszyńskiego (Chlebowczyk 1971; Szymeczek, Kaszper 2006). Jest to teren współzamieszkania i współżycia zespołów ludnościowych językowo, etnicznie, narodowo, religijnie, wyznaniowo niejednorodnych (Kadłubiec 2016; Rusek, Pieńczak, Szczyrkowski 2010). Region bogaty jest w instytucje i organizacje społeczne, kulturowe (Szczurek-Boruta 2008: 87–104; 2013: 9–26). Żywe jest tu przywiązanie do lokalnej tradycji, zwłaszcza tradycji rodzinnych (Lipok-Bierwiałonek 1984; Ogrodzka-Mazur 2011: 15–71; Studnicki 2015). Wielokulturowość, wielowyznaniowość, relacje międzykulturowe, doświadczenia historyczne, graniczne położenie, a także tradycje kształtowania tożsamości złożonej, wielowymiarowej oraz uczestnictwo w dobrze zorganizowanym życiu kulturalnym regionu stanowiły od zawsze wyraz siły i mocy mieszkańców przeciwstawiających się asymilacji zalewającej ten obszar.

Rodzina na tym terenie była i nadal pozostaje ważnym czynnikiem kształtowania tożsamości, zapewniającym trwanie, przetrwanie, ale i czynną akomodację w warunkach ustawicznych zmian przynależności państwowej (obszar ten wielokrotnie zmieniał przynależność państwową), zmian społeczno-kulturowych, ekonomicznych, cywilizacyjnych (por. np.: Rusek 1997; Różańska 2000: 72–83; Urban 2002: 181–187).

W ujęciu konstruktywistycznym proces ustawicznej interpretacji i reinterpretacji przez aktora społecznego rzeczywistości społeczno-kulturowej (otoczenia) – jak twierdzi Holzner – lokuje się na dwu podstawowych i wzajemnie powiązanych poziomach:

instytucjonalnym i jednostkowym. Pierwszy odsyła do typowego układu odniesienia, który znamionuje tę czy inną rolę społeczną, drugi koncentruje się wokół osoby, jej tożsamości.

W niniejszym artykule skoncentruję się na rodzinie jako jednym z wielu układów odniesienia istniejących na poziomie instytucjonalnym oraz na tożsamości (poziom jednostkowy). Ukształtowanie się względnie trwałej, dojrzałej tożsamości jednostki możliwe jest – zdaniem Holznera – na drodze przyswojenia przez nią składników systemu symbolicznego; system ten dostarcza bowiem uwzorowanych rozwiązań do realizacji ludzkich zamierzeń (Holzner 1968: 21–40).

W opracowaniach teoretycznych i empirycznych dotyczących rodziny przyjmuje się, że rodzina osadzona w zróżnicowanej przestrzeni determinuje społeczne wzory zachowań i postaw, wyznaczając tym samym własną drogę kształtowania się zarówno osobowości, jak i tożsamości ludzi. Badacze rodzin zróżnicowanych kulturowo, wielokulturowych, mieszanych skupiają się na różnych aspektach ich życia: doświadczeniach przodków (np. Panic 2002: 105–117; Kasprzycki 2013: 181–204), typach rodzin (Nikitorowicz 1992), społecznym funkcjonowaniu w środowiskach niejednorodnych kulturowo, wyznaniowo (np. Nowicka 2003: 222–241; Ogródzka-Mazur 2010: 445–461; Hruzd-Matuszczyk 2012: 51–58; Sowa-Behtane 2016; Miluska 2018: 42–60), konfliktach, zagrożeniach, jakości małżeństw wielokulturowych (Sowa-Behtane 2017: 79–92; 2019: 194–205).

Zróżnicowanie rodziny dotyczy różnych jej aspektów. Leon Dyczewski wskazuje na „zróżnicowanie wewnątrz rodziny” (w rodzinie), tj. głównie zróżnicowanie pod względem pozycji i ról członków rodziny (Dyczewski 1994: 106). Jolanta Suchodolska w kontekście badań nad rodzinnymi uwarunkowaniami kształtowania się i rozwoju tożsamości „podwojonej” i „rozproszonej” w sytuacji pogranicza ma na uwadze „zróżnicowanie o charakterze pochodzenia etnicznego, wyznaniowego, wynikające z zawierania związków matrymonialnych członków rodziny” (Suchodolska 2000: 39).

Rodzinę wielokulturową Marian Golka określa jako typ rodziny, w której: „[...] układ wartości może być ledwie wymieszanym zbiorem różnych oddziaływań płynących z różnych źródeł i kręgów kulturowych, poprzez skalę rodziny, w której małżonkowie są różnej narodowości, a nadto rodzina ta mieszka w obcym otoczeniu,

poprzez skalę budynku (np. bloku komunalnego zasiedlonego przez emigrantów z różnych krajów)” (Golka 1997: 53).

Z kolei Ewa Sowa-Bethane wielokulturowość rodziny rozumie jako „współobecność i współoddziaływanie w obszarze aktywności rodziny różnych wzorów kulturowych. Zatem rodzina wielokulturowa, jako grupa społeczna, transmituje wzory minimum dwóch kultur, wyposaża swych członków w podstawowy zasób minimum dwukulturowy i dostarcza repertuaru tradycji co najmniej dwóch kultur” (Sowa-Bethane 2017: 81).

Na gruncie życia codziennego na pograniczu polsko-czeskim od dawna funkcjonuje kategoria małżeństw mieszanych (niejednorodnych wyznaniowo). „Pojęcie małżeństwa mieszanego dotyczy sytuacji, w której małżeństwo zawiera wierny Kościoła rzymskokatolickiego z wiernym innego Kościoła chrześcijańskiego. Temu pojęciu w prawie Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego odpowiada pojęcie małżeństwa o różnej przynależności wyznaniowej” (Mędela 2021).

W kontekście przywołanych wyżej poglądów, przez rodzinę wielokulturową rozumiem taką rodzinę, której zróżnicowanie w różnych jej aspektach, tj. zróżnicowanie pod względem pozycji i ról członków rodziny, pod względem narodowości, pochodzenia etnicznego, wyznaniowego, wzorów kulturowych – pozwala na aktywność, a jej członkom na realizację własnej tożsamości.

Warto zauważyć, że rdzeń polskich elit na Śląsku Cieszyńskim stanowiły bogate rodziny chłopskie oraz wywodzący się z nich potomkowie, którzy zdobywszy wykształcenie, zdecydowali się osiedlić w miastach (Spyra 2012: 203).

Tradycyjna rodzina cieszyńska to rodzina trójpokoleniowa, patriarchalna, o niekwestionowanej pozycji mężczyzny (głowy rodziny). Rola kobiety sprowadza się do wychowywania potomstwa, prowadzenia gospodarstwa. Dużą wagę przywiązuje się w niej do tradycji regionu i wychowania religijnego (Szczypka-Rusz 2000: 48–71).

Tożsamość to złożona całość, konstruowana w interakcjach społecznych, nadająca kierunek życiu, system odpowiadający za specyficzny sposób zachowania, struktura i proces (Erikson 1968). Tożsamość pojmowana jest jako struktura stabilna, otwarta i dynamiczna (Brzezińska 2006: 53). Stabilne aspekty tożsamości pozwalają ustalić młodemu człowiekowi co jest dla niego naprawdę ważne, jakie ma atrybuty (tj. zewnętrzne: np. zachowanie; narracyjne – jaką jest osobą,

kim jest, do jakiej grupy należy). Na nich może bowiem budować resztę konstrukcji, tj. integrować doświadczenia z różnych obszarów.

Używając terminu tożsamość kulturowa – stanowiąca odmianę tożsamości społecznej (zbiorowej) – wyrażam przekonanie, zgodnie z ujęciem kulturologicznym, że istnieje względnie trwałe konstrukt świadomości jednostki, powstający w wyniku jej subiektywnych wyborów, który zwykle bywa nazywany autokonceptcją jednostki. Jej treść czerpana jest z zewnątrz, z takich czy innych systemów kultury (Jawłowska 2001: 53).

Tożsamość kulturowa – jak zauważa Nikitorowicz – to „fenomen rozwijający się, dynamiczny, otwarty na ustawiczną kreację i stawianie się, zjawisko złożone i zmienne, konstrukt wielowymiarowy łączący elementy osobowego systemu jednostki z centralnym wartościami kultury grupy, do której jednostka należy oraz świadomym uczestnictwem w wartościach ponadczasowych kultury europejskiej i globalnej” (Nikitorowicz 2001: 26).

Przyjmuję, że tożsamość jednostki jest społecznie konstruowana. Za ważne czynniki, w kluczowy sposób uwikłane w proces formowania się tożsamości, uznaję podmiotowe cechy jednostki, które rozpastrują się w szerszym kontekście doświadczeń społecznych gromadzonych i (re)konstruowanych (neokonstruktywizm) (Tyszkowa 1988: 44–79) w trakcie socjalizacji pierwotnej (rodzina, grupa rówieśnicza) i socjalizacji wtórnej (instytucje edukacyjne), w trzech domenach: środowisko wychowawcze naturalne, środowiska wychowawcze intencjonalne oraz instytucje wychowania pośredniego.

W kontekście prowadzonych w tym artykule rozważań można postawić kilka pytań problemowych: Jak człowiek staje się podmiotem zdolnym do społecznego działania? Jak kształtuje swoją tożsamość? Jakie znaczenie ma środowisko rodzinne dla kształtowania tożsamości młodzieży żyjącej w warunkach pogranicza?

Podjmując próbę odpowiedzi na te pytania, odwołam się do wybranych wyników badań prowadzonych od lat 90. XX wieku wśród mieszkańców pogranicza polsko-czeskiego. Zaprezentowany materiał został zebrany w trakcie badań terenowych na obszarze Śląska Cieszyńskiego. W ich kontekście tożsamości należy stwierdzić, że:

Warunkiem osiągnięcia tożsamości właściwej fazie adolescencji – opanowania zadań rozwojowych przypisanych tej fazie rozwoju – jest przejście przez pewien typ doświadczeń i zdobycie narzędzi (wiedza,

emocje, działania) do ich opanowania i symbolizacji. Profil wyników generacji Y (młodzieży badanej w roku 2003/2004) i generacji Z (młodzieży badanej w roku 2016/2017) w postaci wyodrębnionej tożsamości jest podobny (Szczurek-Boruta 2019: 61–65)⁷. Podobieństwo wyników między dwiema kohortami wynika z podobieństwa powtarzalności wzorca rozwoju, podobnej jakości ofert rozwojowych i edukacyjnych oraz sposobów ich wykorzystania w badanych grupach. Oddziaływania socjalizacyjno-wychowawcze doprowadziły młodzież o różnych zasobach osobistych i społecznych, żyjącą w różnym czasie historycznym, społeczno-kulturowym (pokolenia Y, Z), do podobnej wielkości kapitału tożsamości upodobniły do siebie (podobieństwo średnich wielkości osiągnięcia przez pokolenia Y, Z tożsamości właściwej fazie adolescencji – por. Szczurek-Boruta 2019: 63).

Istotnym przemianom ulega pojmowanie tożsamości kulturowej (Szczurek-Boruta 2017: 195–209). Dostrzec można falowanie poglądów i deklaracji w zakresie tożsamości narodowej, przy czym najsilniejsza wśród badanej młodzieży z Polski⁸ pozostaje identyfikacja narodowa (zob. szerzej na ten temat: Szczurek-Boruta, Grabowska 2009: 21–64). Ten etap zakorzenienia wyrasta z tożsamości niższego poziomu (lokalnej, regionalnej) i zawsze jest z tożsamością regionalną powiązany. Wśród młodzieży z Zaolzia⁹ dominuje identyfikacja regionalna (zob. szerzej na ten temat: Szczurek-Boruta, Grabowska 2009: 21–64; Grabowska 2013: 312). Tożsamość regionalna daje dobre podstawy do formowania kolejnych etapów tożsamości. Jak twierdzą Berger i Luckmann (1983), nie ulega wątpliwości, że ważniejsza dla jednostki jest zwykle socjalizacja pierwotna oraz że zasadnicza struktura jakiegokolwiek socjalizacji wtórnej musi

-
- 7 Celem przeprowadzonej diagnozy uczyniłam określenie stopnia wykonania zadania, jakim jest osiągnięcie tożsamości właściwej fazie adolescencji. Przyjęłam, że opanowanie (realizacja) zadania egzystencjalnego (zaspokojenie potrzeby tożsamości) wiąże się z koniecznością syntezy (opanowania) różnych szczegółowych zadań rozwojowych. Na podstawie poczuć opanowania przez młodzież zadań rozwojowych wnioskować można o tożsamości i jej formowaniu, o kondycji i rozwoju jednostki.
 - 8 Określenia „młodzież z Polski” używam w odniesieniu do młodzieży z polskiej części Śląska Cieszyńskiego.
 - 9 Określenia „młodzież z Zaolzia” używam w odniesieniu do młodzieży – uczniów ze szkół z polskim językiem nauczania na Zaolziu, zlokalizowanych w czeskiej części Śląska Cieszyńskiego.

przypominać strukturę tej pierwszej. Ukształtowanie się tożsamości regionalnej młodych ludzi świadczy o skuteczności zarówno socjalizacji rodzinnej, jak i edukacji regionalnej (formalnej i nieformalnej) w badanym środowisku lokalnym (na ten temat wypowiadałam się w kilku tekstach, m.in. Szczurek-Boruta: 2014b: 105–120).

Część badanych młodych mieszkańców Śląska Cieszyńskiego deklaruje tożsamość wielowymiarową (harmonijnie łączącą wymiary lokalny, narodowy, europejski, planetarny w rozumieniu Lewowickiego, wielopłaszczyznową i ustawicznie kreującą się w ujęciu Nikitorowicza). Wzbogacona tożsamość ujawniła się szczególnie w grupie młodzieży z Polski (51,2%), nieco mniej takich deklaracji jest u młodzieży z Zaolzia (46,9%) (Szczurek-Boruta, Grabowska 2009: 59).

Dominację profilu wyrównanego (66,7%) – identyfikacja narodowa, religijna (katolik, protestant), regionalna (mieszkaniec regionu, mieszkaniec miejscowości) oraz identyfikacje odnoszące się do sfery ponadnarodowej (identyfikacja europejska, globalna) – ujawniły także wyniki badań przeprowadzonych w 2016 roku (Szczurek-Boruta 2017: 195–209). Badani wykazywali silną tendencję do niewyróżniania żadnej z analizowanych sfer identyfikacji, silną przynależność do wszystkich przestrzeni kulturowych. Poszczególne tożsamości nakładają się na siebie, wzajemnie się uzupełniają, dopełniają i wreszcie wzbogacają. Uzyskane wyniki wskazują na pozytywne efekty socjalizacji pierwotnej i wtórnej w badanym środowisku. Kształtowanie tożsamości wielopłaszczyznowej jest jednym z celów edukacji międzykulturowej. Liczne badania potwierdzają, że tam, gdzie ta edukacja jest prowadzona, sprzyja kształtowaniu (się) tożsamości wielowymiarowej młodzieży (badania: Szczurek-Boruta, Grabowska 2009; Szczurek-Boruta 2017 i inne) i osób dorosłych – przyszłych nauczycieli (badania: Szczurek-Boruta 2014a), a także seniorów (badania: Jas 2015).

Przywołane wyniki badań świadczą o tym, że oddziaływania socjalizacyjno-wychowawcze doprowadziły do ukształtowania się w dzieciństwie puli cech osobowych umożliwiających młodym ludziom podjęcie specjalizującego typu uczestnictwa społecznego i przejście do kolejnego (następnego) typu uczestnictwa społecznego. Taka sekwencja typów uczestnictwa jest oczekiwana społecznie, gdyż integruje układ, w którym się aktualizuje, zapewnia ciągłość i trwałość.

Wskazuje na wzajemne zależności pomiędzy fazami socjalizacji i uzyskanymi w ich obrębie efektami.

Podstawą tożsamości, oprócz akceptacji tradycji czy autorefleksji, jest własne doświadczenie (gromadzone i opracowywane, podlegające procesom strukturalizacji i restrukturalizacji (Tyszkowa 1988: 44–79). To ono jest źródłem samowiedzy i układem odniesienia wobec innych ludzi. Życie rodzinne jest motorem napędzającym młode pokolenie do podejmowania wielostronnej aktywności fizycznej, społecznej, edukacyjnej, zawodowej, która z kolei przyczynia się do ugruntowania istniejącego już poczucia tożsamości lub postrzegania własnej osoby w nowych kategoriach. W konsekwencji prowadzi do rozstrzygnięcia kryzysu psychospołecznego i odpowiedzi na pytanie „kim jestem”.

Rodzina kształtowała i rozwijała u badanej młodzieży nie tylko poczucie tożsamości dziedziczonej (w rozumieniu i interpretacji Nikitorowicza [2005: 85]), które narasta wraz z interioryzacją zachowań, postaw społecznych i wartości, ale przede wszystkim wprowadzała ją w proces nabywania tożsamości osobowej i społecznej drogą twórczej akceptacji siebie oraz wymagającej od jednostki dojrzałości wyboru i adekwatnego poczucia własnej wartości.

Tożsamość rodzinna to pierwszy etap zakorzenienia. Świadomość tożsamości rodzinnej uważa się za podstawową i wiodącą (Nikitorowicz 2001; 2005). O tym, jaki udział ma rodzina w procesie konstruowania tożsamości jednostki, świadczą wypowiedzi młodych ludzi udzielone w wywiadach. Analiza danych jakościowych (pozyskanych w 2022 roku) – w myśl przyjętych założeń teoretycznych – pozwoliła wyłonić dwa główne obszary doświadczeń: (1) doświadczenia odnoszące się do rodziny, miejsca zamieszkania oraz (2) doświadczenia kształtowania tożsamości w rodzinie. Fakt ten ilustrują poniższe wypowiedzi:

Czuję się związana z wspólnotą rodzinną. Moi rodzice mają na mnie ogromny wpływ. Jestem związana także ze wspólnotą lokalną. (...) Staram się angażować w życie mojej miejscowości i organizować różne aktywności dla dzieci i młodzieży. Poza tym jestem Polką, czuję ogromne przywiązanie do naszego kraju, do naszego języka i tradycji. Jestem również Europejką, chłonę kulturę Europy, uwielbiam podróżować. Bycie Europejką otwiera dużo możliwości każdemu z nas (W1, Polska).

Pochodzę z Zaolzia, z małej wsi, gdzie w rodzinnej atmosferze uczyłam się szacunku wobec starszych, poznawałam naszą kulturę (polską, zaolziańską) (...).

kontakt z językiem polskim miałam w szkole, w domu posługiwaliśmy się wyłącznie gwarą. (...) Te doświadczenia miały decydujący wpływ na kształtowanie się mojej tożsamości, na to kim jestem, skąd pochodzę, gdzie należę (W1, Zaolzie).

Odnosić można podobieństwo wyznaczników poczucia tożsamości rodzinnej badanych grup. Należą do nich: przynależność do rodziny (41,7% – młodzież z Polski, 35,1% – młodzież z Zaolzia); pełnione przez młodzież role społeczne w rodzinie (12,8% – młodzież z Polski, 19,6% – młodzież z Zaolzia); znaczenie domu w życiu młodzieży – dom jako miejsce i przestrzeń życiowa (8,3% – młodzież z Polski, 3,1% – młodzież z Zaolzia); zaangażowanie w życie rodziny (2,8% – młodzież z Polski, 1% – młodzież z Zaolzia) (Szczurek-Boruta 2010: 91–105). Młodzi ludzie mają świadomość tożsamości rodzinnej. Rodzina jest swoistym mikrosystemem kulturowym, pielęgnowaną wartością, a rodzinny wzór życia jest chroniony od wieków, w obrębie tego wzoru określonego normami zwyczajowymi dzieci wprowadzane są w kulturę społeczności lokalnej.

Rodziny żyjące w polskiej części Śląska Cieszyńskiego utrzymują swą odrębność „inność” przede wszystkim w zakresie wyznawanej religii/wyznania, rodziny zaolziańskie – w zakresie pochodzenia, przynależności do polskiej mniejszości narodowej. Ich hierarchie wartości wykazują względne podobieństwo (realizują cele ogólnoludzkie: zdrowie, miłość, praca) (Szczurek-Boruta 2000: 117–140). Czynniki religii/narodowości uznać można za przejaw zachowywania tożsamości kulturowej badanych, przejaw identyfikacji uczestniczącej i historycznej.

Na kształt współczesnej rodziny cieszyńskiej czy zaolziańskiej niewątpliwie istotny wpływ ma czynnik tradycji kulturowej, tzn. zastane i szybciej lub wolniej zmieniające się normy, wzory i wartości społeczne, tradycje regionalne. Wartości życia rodzinnego tkwią głęboko w realizowanych wzorach życia rodzinnego. Istotne jest poszanowanie dla rodziców (i w ogóle ludzi starszych), poczucie więzi z nimi. Dostrzec też można istnienie silnej więzi – zwłaszcza emocjonalnej i towarzyskiej – z bliższymi krewnymi z linii bocznej (usamodzielnieni bracia i siostry) (Szczurek-Boruta 1998a: 43–61; 1998b: 99–119). Rodzina to miejsce międzypokoleniowej transmisji wartości oraz międzypokoleniowych kontaktów. Jak pokazują wyniki badań, największy wpływ na przekazywanie wiedzy na temat tradycji

oraz kultury regionu mają kolejno: rodzice (50,52%), dziadkowie (49,74%) (Jas 2019: 180–193). Dziadkowie odegrali i nadal odgrywają istotną rolę w wychowaniu, w przekazywaniu tradycji, wartości, w kształtowaniu postaw młodych ludzi z pogranicza, a pozytywne relacje między dziadkami i wnukami przyczyniają się do prawidłowego funkcjonowania całej rodziny (Szczurek-Boruta 1998a: 43–61; Jas 2015).

Na Zaolziu zaznacza się wyraźnie zespolenie tradycji rodzinnych z patriotycznymi. Wydaje się, że jest to w znacznej mierze dziedzictwo społeczności/zbiorowości żyjącej na obszarze, który zmienił swoją przynależność polityczną; dziadkowie i pradiadkowie uczynili z rodziny bastion polskości. Tu przekazywano z pokolenia na pokolenie mowę ojczystą, narodowe tradycje i obyczaje, uczono historii Polski. Ukształtowany w ten sposób system wartości znalazł odbicie w normach społeczno-obyczajowych i zaciążył na tradycji kulturowej pokoleń, także współczesnego pokolenia młodych Zaolziaków.

Młodzież z Polski i młodzież z Zaolzia, podobnie jak ich rodzice, opowiada się za podtrzymywaniem tradycji wyniesionych z domu rodzinnego (74,1% – młodzież z Polski, 41,7% – młodzież z Zaolzia, 94,2% – rodzice Polaków, 91,2% – rodzice Zaolziaków) (Szczurek-Boruta 1998a: 43–61). Przy czym, o ile rodzice Polaków i Zaolziaków są zgodni w swoich deklaracjach, o tyle młodzież, zwłaszcza z Zaolzia, zajmuje niejednolite stanowisko. Można przypuszczać, że deklaracje tej grupy mają związek ze zmianami społecznymi, także z unifikacją kulturową. Młodzi Zaolziacy tożsamość i odrębność nie wiążą wyłącznie z polską tradycją, choć rdzeń tożsamości stanowi dziedzictwo kulturowe (polskie, zaolziańskie, miejscowe), pieczołowicie kultywowane i przekazywane z pokolenia na pokolenie. Na Zaolziu zmienia się model rodziny, wzrasta liczba małżeństw mieszanych, większość z nich przekształca się w rodziny czeskie ze wszystkimi następstwami. Zaolziacy żyją w środowisku trzech kultur: czeskiej, polskiej (płynącej ze źródeł, z Polski) oraz regionalnej. Młodzież jest biwalentna kulturowo. Kanon czeskiej kultury uznaje za swój własny w równym stopniu jak kanon kultury polskiej. Tę biwalencję kulturową kształtuje w dużym stopniu kultura masowa, a także system oświatowy. Młodzież poznaje kanon czeskiej kultury narodowej w szkole; choć uczęszcza do szkoły z polskim językiem nauczania, to jednak są to szkoły z czeskim programem. Być może

młodzi Zaolziacy stają się ludźmi transgranicza kulturowego. Rekonstruują swoją tożsamość opierając się na różnych źródłach kulturowych, dobierają je do rdzenia swojej tożsamości.

Istotną rolę w kształtowaniu rdzenia tożsamości pełni wychowanie. Odnotować trzeba zróżnicowanie deklaracji rodziców dotyczących sposobu wychowania w rodzinie: partnerstwo (58,3%), wspieranie rozwoju dzieci (25,0%), obowiązkowe przestrzeganie reguł (13,9%), swoboda w wychowaniu (2,8%). Deklaracje te różnicuje płeć, wiek, wykształcenie, wyznanie (Szczurek-Boruta, 1998b: 99–119). Zauważyć warto, że część rodzin wychowuje w rygorystyczny sposób i oczekuje bezwzględego podporządkowania. Rodzice nie wykazują zbytnej tolerancji wobec zachowań dzieci. Nie są tolerowane w rodzinach: zły stosunek do rodziców, brak szacunku dla starszych (Szczurek-Boruta, 1998b: 99–119).

To zróżnicowanie w zakresie sposobów wychowania potwierdzają wypowiedzi aktualnie badanej młodzieży. W wywiadach respondenci stwierdzają:

Wychowywali mnie rodzice i dziadkowie. Było to wychowanie rygorystyczne, nie pozwalało mi na wiele rzeczy (W2, Polska).

Rodzice dawali mi dużo swobody, wychowywano mnie na osobę, która potrafi poradzić sobie z wszystkim w życiu (W3, Zaolzie).

Myszę, że to, kim jestem, zawdzięczam rodzinie i przyjaciołom. Od zawsze byłam w sumie tą wygadaną w rodzinie młodszą siostrą i tak pozostało do dzisiaj. Ale to właśnie rodzina zachęcała mnie do tego, żebym była otwarta i odważna. Moi przyjaciele też mnie taką akceptują i za to prawdopodobnie lubią – bo jestem sobą, nikogo nie udaję i nie staram się na siłę komuś przypodobać. Wydaje mi się, że duże znaczenie na to, kim jestem, ma miejsce zamieszkania. Tutaj u nas trzeba mieć silny charakter, żeby nie dać sobie wejść na głowę, no nie? (W4, Polska).

Analizując stan realizacji zadań rozwojowych przez młodzież żyjącą w środowisku pogranicza, warto zwrócić uwagę na fakt, że znaczenie środowiska zasadza się tu na dostarczeniu obiektów uczuć i emocji oraz przedmiotu działania (Szczurek-Boruta 2007; 2019). Głównym mechanizmem rozwoju jest identyfikacja oraz samoregulacja, wyrażające się dążeniem do osiągnięcia równowagi pomiędzy organizmem a otoczeniem. Bez względu na to, czy źródłem wiedzy o sobie i o świecie wskazywanym przez badanych są rodzice (75%), rówieśnicy (63%), nauczyciele i środowisko lokalne (po 44% wyborów)

(Szczurek-Boruta 2003: 73–84), młodzież odczuwa i uznaje za ważne i realizowane w swoim życiu trzy główne zadania (niezależność od innych, posiadanie grupy przyjaciół, miłość). Są to zadania, których realizacja wymaga pomocy innych ludzi, ich współpracy lub przynajmniej przyzwolenia.

Życie w środowisku pogranicza stwarza młodym ludziom okazje do kontaktów międzykulturowych tym wartościowszych, że trwałych, opartych na wspólnocie sytuacji i zadań, kontaktów tym cenniejszych, że młodzież odczuwa potrzebę powiększania kręgu znajomości (Szczurek-Boruta 2001: 332–334; 2007; 2019). Znaczący inni pośredniczą w przekazywaniu świata społecznego, podczas mediacji zmieniają go (Berger, Luckmann 1983).

Rodzina spełnia też rolę swoistego filtra, przez który zostają przepuszczone lub bywają zatrzymywane, ale zawsze zostają odpowiednio przetworzone, wpływy społeczne, zwłaszcza te pochodzące ze szkoły, kultury masowej, mediów, otoczenia, od rówieśników.

Na postawy i zachowania tożsamościowe młodzieży ma wpływ nie tylko zróżnicowanie wyznaniowe wewnątrz rodziny, ale i pewien przyjęty, preferowany model życia religijnego (badania: Suchodolska 2000: 45). Różnorodność wyznania w sposób naturalny rodzi otwartość i tolerancyjność religijną młodzieży, pozwala – jak zauważa Aniela Różańska – na wykształcenie wzbogaconego typu religijności „o wymiarze ekumenicznym” (Różańska 2000: 72–83; 2015; 2018: 97–112; Różańska, Klajmon 2002).

Środowisko rodzinne: struktura rodziny, postawy rodzicielskie oddziałują na przebieg procesu socjalizacji, czyli wprowadzania w społeczeństwo dzieci. Jedną z konsekwencji socjalizacji jest przejmowanie istniejących kategorizacji społecznych i uczestnictwo w dokonywaniu nowych. Oznacza to uczenie się reguł umożliwiających rozpoznawanie własnej grupy i odróżnienie jej od innych oraz postrzeganie siebie nie tylko jako jednostki czy podmiotu, ale także jako członka danej grupy. Stereotypy i uprzedzenia stanowią specjalną podklasę wiedzy ludzkiej, przenikają różne sfery świadomości. Proces przyswajania stereotypów przez jednostkę dokonuje się w bardzo istotnym okresie, to znaczy w wieku dziecięcym i w okresie dorastania.

Wyniki przeprowadzonych badań wskazują, że „uogólniony obcy” (człowiek o nieokreślonej bliżej narodowości) zyskuje akceptację

zarówno ze strony dzieci, jak i ich rodziców (Szczurek-Boruta 2002: 165–176). Przedstawicielka badanej w 2022 roku młodzieży stwierdza: *Wychowana zostałam w poszanowaniu dla drugiego człowieka* (W6, Polska)

Dzięki socjalizacji jednostka nabywa poczucia swojskości (bliskości, podobieństwa, zrozumiałości, akceptacji) i zarazem staje się „swoją” dla innych członków zbiorowości. Swojskość i obcość (dystans) to nie tylko kategorie analityczne, ale przede wszystkim realne kryteria porządkowania rzeczywistości.

W tradycyjnej rodzinie funkcjonującej na Śląsku Cieszyńskim niechętnie patrzono na związki małżeńskie zawierane z „obcymi” wyznaniowo bądź regionalnie (osobami napływowymi – tzw. werbusami). Obecnie kryterium swojskości małżonka nie wydaje się być istotne, stąd też na opisywanym terenie obok rodzin rdzennie śląskich często zamieszkują rodziny mieszane (w których jeden z małżonków jest tutejszy), a także napływowych (w których oboje małżonkowie wywodzą się spoza regionu).

Modele wychowania religijnego także są zróżnicowane. Są rodziny mieszane wyznaniowo, w których dzieci wychowuje się w wyznaniu matki. Jest i tak, że rodzice ustalają i stosują zasadę, iż córka dziedziczy wyznanie matki, a potomek płci męskiej wyznanie ojca.

Rodziny, które zachowały tradycyjny podział ról, korzystają z pomocy babci i dziadka, którzy opiekują się z oddaniem wnukami. Są i takie, w których role rodziców ulegają zmianie – kobieta pracuje zawodowo, ojciec zajmuje się dziećmi, bądź i takie, w których rodzice dzielą się swymi obowiązkami związanymi z wychowaniem dzieci, są partnerami swoich dorastających dzieci. Ale i są rodziny, które przerzucają swoje obowiązki wychowawcze na przedszkole, szkoły i inne instytucje, powierzając im opiekę nad dzieckiem od wczesnych godzin rannych do późnych wieczornych. Zmieniają się też postawy dziadków, którzy pozostają długo aktywni zawodowo bądź zaangażowani społecznie i niechętnie zajmują się wnukami, a korzystając z sił, zdrowia, realizują swoje marzenia wieku senioralnego. Kulturowana jest także obrzędowość rodzinna (ważne są urodziny i hucznie się je upamiętnia, szczególnie „roczek”, osiemnaste, pięćdziesiąte). Celebrytuje się święta doroczne, religijne.

Zmieniające się konteksty polityczne, światopoglądowe, społeczne, gospodarcze oddziałują na życie codzienne rodzin. Dostrzec można

oddziaływanie polityki na kształtowanie się tożsamości ponadnarodowej, europejskiej mieszkańców pogranicza (wejście Polski i Czech do NATO, UE, strefy Schengen) (Grabowska 2013; Urban 2014). Rośnie skala migracji powodowanej chęcią poprawy dotychczasowych standardów życiowych (także edukacyjnych – studia w Polsce, Czechach). Rozwija się współpraca transgraniczna. Wszystko to modyfikuje dotychczasowe wzorce zachowań, nastawienia wobec innych, ale zmienia postrzeganie życia przy granicy, na granicy. W zachowaniach mieszkańców pogranicza od wieków okresowo biorą górę te kręgi kulturalno-cywilizacyjne oraz te układy stosunków społeczno-politycznych, które z różnych względów okazują się dla miejscowej ludności atrakcyjniejsze oraz bardziej realne. Ich aktywność charakteryzuje partykularyzm lokalny – postawa cechująca się preferowaniem spraw dotyczących wybranej grupy społecznej (rodzinnej, innej) lub regionu z pominięciem spraw ogółu.

Zaolziacy wykorzystują możliwości, jakie daje im pogranicze i swoboda przekraczania granic (te aspekty podkreślane są w wywiadach). Oto przykładowa wypowiedź:

Miasto, gdzie mieszkam, to Jabłonków [Republika Czeska – A.S.-B.]. Położone jest w terenie górskim. Pobliska Istebna [Rzeczpospolita Polska – A.S.-B.] jest przychylna turystom. Są tam bardzo dobrze uprawiane stoki narciarskie, stacja Zagroń może poszczycić się najprawdopodobniej najszerszą trasą. Atutem kompleksu jest park wodny Olza z wyjątkową ciepłą wodą i wieloma atrakcjami. Panuje tu wyjątkowy mikroklimat. I właśnie dlatego razem z mężem w zeszłym roku planowaliśmy ślub, to chcieliśmy pokazać gościom weselnym przepiękne krajobrazy Polski, i ucztę zrobiliśmy w Jaworzynie – Dwór Kukuczka (W6, Zaolzie)¹⁰.

Dwujęzyczność (posługiwanie się językiem polskim, czeskim), wielojęzyczność na Zaolziu nie stanowiły i nie stanowią przeszkody w zawieraniu małżeństw, wręcz przeciwnie – wzbogacają je. Ich doświadczenia są międzykulturowe w wymiarze „swojego podwórka”, co pokazuje przytoczona wypowiedź:

Jesteśmy małżeństwem mieszanym (mąż jest narodowości czeskiej), w życiu stawiamy na tolerancję. Według mnie jest dobrze znać więcej języków. Mąż lepiej mówi po angielsku, ja się staram po polsku. Są różne możliwości,

10 Zachowano oryginalną wypowiedź (W6). Znajdują się tu błędy językowe, gramatyczne, czeczizmy. Respondentka (o polskich korzeniach) ukończyła szkołę czeską, języka polskiego uczyła się okazjonalnie.

żeby słyszeć język polski. Pracują u nas firmy, no i codziennie przyjeżdżają przez granicę ludzie za pracą. Mają tu studio kosmetyczne, fryzjera, cukiernię mono-café, nowością jest pizza-burger. Ludzie są zadowoleni i klientela rośnie (W6, Zaolzie).

Młodzież dostrzega pozytywne aspekty życia na pograniczu, takie jak praca, życie towarzyskie, możliwość korzystania z tańszych usług. Egzemplifikują to następujące wypowiedzi: *Pogranicze daje duże możliwości pracy. Rodzice pracują w polskiej i czeskiej części Śląska Cieszyńskiego (W4, Zaolzie). Mam znajomych i przyjaciół w Polsce i w Czechach, razem spędzamy czas (W5, Zaolzie).* Polska jest atrakcyjna dla części młodych Zaolziaków. Czechy są atrakcyjne dla pewnej grupy Polaków, którzy cenią lepszą i tańszą opiekę medyczną, usługi, np. kosmetyczka, fryzjer, ciekawą ofertę turystyczną. Życie na pograniczu jest złożone, dostęp do różnych aspektów świata i poznawanie ich, przyjmowanie tych czy innych ról społecznych, uczestnictwo w życiu społecznym w najróżniejszych układach odniesienia stanowi fundamentalny czynnik kształtujący poczucie wielości rzeczywistości u mieszkańca pogranicza.

Rodzina zapewnia stałość, dostarcza uwzorowanych rozwiązań, jest sceną, na której ma miejsce komunikacja międzykulturowa, ustawiczna interpretacja i reinterpretacja, co oznacza, że rzeczywistość jest konstruowana i tożsamość jest konstruowana.

Zakończenie

Rodziny cieszyńskie i zaolziańskie pod wieloma względami są podobne. Właściwie w każdej z nich – jeśli sięgnąć do ich genealogii – można się doszukać przodków, którzy byli reprezentantami innych nacji (Polacy, Czesi, Niemcy, Słowacy, Ukraińcy), wyznań (katolicy, protestanci i inni). Z jednej strony rodziny te opanowały zdolność do zachowania ciągłości i trwania, z drugiej zaś – zdolność do zmiany, przyswajania obcych treści, zwyczajów, łatwość i zdolność do zapożyczeń. Uczenie się międzykulturowe było i jest w ich codziennym życiu czymś naturalnym i swoistym. Przy czym istnieją stałe niezmiennie wartości, którymi kierują się rodzice: dobro rodziny, dobro dziecka, szacunek do starszych, praca, wiara.

Życie na pograniczu terytorialnym, społecznym, kulturowym, w zmieniających się warunkach zewnętrznych odbija się na przebiegu

i rezultatach rodzinnej socjalizacji i wychowania. Podstawowym warunkiem skuteczności działalności socjalizacyjno-wychowawczej środowiska rodzinnego jest świadomość celu. Naczelnym celem, do którego zmierza rodzina w środowisku pogranicza, jest wychowanie człowieka otwartego, zakorzenionego w tradycji i kulturze swojego regionu, odpornego, radzącego sobie z problemami.

W specyficznych warunkach pogranicza, które opisałam wyżej, wykształciła się u mieszkańców elastyczność, zdolność do łagodzenia napięć i sprzeczności, np. pomiędzy elementami stałymi, odziedziczonymi, a elementami zmiennymi, zdolność do radzenia sobie w codziennych sytuacjach życiowych. Mieszkańcy posiadają więc odpornościowe wzory zachowań. Pogranicze ze względu na swój charakter jest źródłem, stymulatorem wyuczenia dyspozycji *resilience* u swoich mieszkańców (szerzej na ten temat wypowiadam się w tekście: Szczurek-Boruta 2021: 488–505).

Rodzina jest ważnym miejscem rozwoju i socjalizacji człowieka, na co wskazują wyniki przywołanych badań naukowych. Wyraźnie ujawnia się w nich charakterystyczny dla historycznego pogranicza proces łączenia różnych elementów kulturowych, „oswajania różnicy”, pozytywnych relacji rodzin z najbliższym otoczeniem, transmisja wartości z pokolenia na pokolenie, kształtowanie się pozytywnych relacji międzypokoleniowych. Wartością środowiska Śląska Cieszyńskiego jest obecność w nim rodzin, które różnią się od siebie pod wieloma względami (np. wiekiem, statusem społecznym, liczbą dzieci, dochodami, wyznaniem, narodowością, pochodzeniem – swój, obcy), ale dzielą tę samą wizję wychowawczą. Uspołeczniające oddziaływanie rodziny w tym środowisku zostaje bardzo wcześnie uzupełnione współdziałaniem ze szkołą, organizacjami społeczno-kulturalnymi i grupami rówieśniczymi. Ale pierwszą szkołą uspołecznienia, jaką dziecko przechodzi, jest niewątpliwie rodzina.

Wszystko to, co dotychczas przedstawiłam, skłania do stwierdzenia, że w procesie socjalizacji jednostka kształtuje rdzeń swojej tożsamości, względnie stałą jej część (nie definiuję tu struktury czy treści tego rdzenia). Rdzeń pozwala zachować ciągłość i stanowi konstruktywną odpowiedź na wieloznaczność świata. W takim podejściu człowiek może rekonstruować swoją tożsamość, opierając się na dostępnych źródłach kulturowych, jednakże dołączając je do rdzenia tożsamości. Ten rdzeń trwa przez całe życie.

Zmiana i rozwój tożsamości zawsze dokonują się w odniesieniu do zasobów kulturowych, w relacjach międzyludzkich, międzykulturowych, wśród sprzeczności i konfliktów. Przedstawione w wielkim skrócie i uproszczeniu wyniki badań i ich analizy nie wypełniają całego rozległego pola problemowego ukształtowanego wokół rodziny i konstruowania tożsamości młodzieży, tworzą jednak ogólne tło toczącej się wciąż dyskusji na ten temat.

Bibliografia

- Berger P.L., Luckmann T. (1983). *Spoleczne tworzenie rzeczywistości*, przeł. J. Niżnik, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Brzezińska A.I. (2006). *Dzieciństwo i dorastanie: korzenie tożsamości osobistej i społecznej*, [w:] A.W. Brzezińska, A. Hulewska, J. Słomka (red.), *Edukacja regionalna*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, s. 47–77.
- Chlebowczyk J. (1971). *Nad Olzą. Śląsk Cieszyński w wiekach XVIII, XIX i XX*, Katowice: Wydawnictwo „Śląsk”.
- Dyczewski L. (1994). *Rodzina, społeczeństwo, państwo*, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Erikson E.H. (1968). *Identity: Youth and Crisis*, New York: W.W. Norton & Company.
- Euroregiony pogranicza polsko-czeskiego. Euroregiony polsko-českého pohraničí.* (2014). Cieszyn: Stowarzyszenie Rozwoju i Współpracy Regionalnej „Olza”.
- Frankfort-Nachmias Ch., Nachmias D. (2001). *Metody badawcze w naukach społecznych*, przeł. E. Hornowska, Poznań: Zysk i S-ka.
- Gładysz A., Rosner E. (2012). *Kubisz Jan*, [w:] Z. Jasiński, B. Cimała (red.). *Leksykon Polaków w Republice Czeskiej i Republice Słowackiej*, t. 1, Opole: INP Uniwersytetu Opolskiego, s. 145–146.
- Grabowska B. (2013). *Poczucie tożsamości młodzieży uczącej się w szkołach z polskim językiem nauczania na Białorusi, Ukrainie i w Republice Czeskiej – studium porównawcze*, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Golka M. (1997). *Oblicza wielokulturowości*, [w:] M. Kempny, A. Kapciak, M. Łodziński (red.), *U progu wielokulturowości*, Warszawa: Oficyna Naukowa, s. 52–74.
- Holzman B. (1968). *Reality Construction in Society*, Cambridge: Schenkman Publishing.
- Hruzd-Matuszczyk A. (2012). *Kapitał społeczny i kulturowy małżeństw mieszanych i ich rodzin*, „Ruch Pedagogiczny”, nr 4, s. 51–58.
- <https://www.partykula.pl/ojcowski-dom/>.

- Jawłowska A. (2001). *Tożsamość na sprzedaż*, [w:] A. Jawłowska (red.), *Wokół problemów tożsamości*, Warszawa: Literackie Towarzystwo Wydawnicze, s. 51–78.
- Jas K. (2015). *Poczucie tożsamości osób w wieku późnej dorosłości – studia i doświadczenia na przykładzie Śląska Cieszyńskiego*, Cieszyn: Wydział Etnologii i Nauk o Edukacji, niepublikowana praca doktorska przygotowana pod opieką naukową dr hab. Aliny Szczurek-Boruty.
- Jas K. (2019). *Rodzina jako miejsce kontaktów międzypokoleniowych w opinii uczniów szkół ponadgimnazjalnych powiatu cieszyńskiego*, „Edukacja Międzykulturowa”, nr 2(11), s. 180–193, doi:10.15804/em.2019.02.12.
- Kadłubiec D. (2016). *Płyniesz Olzo. Monografia kultury ludowej Śląska Cieszyńskiego*, Czeski Cieszyn: Uniwersytet Ostrawski.
- Kasprzycki E. (2013). *Problematyka małżeństw mieszanych katolicko-ewangelickich oraz konwersje na Mazurach w latach 1850–1960*, „Studia z Geografii Politycznej i Historycznej”, t. 2, s. 181–204.
- Kubinowski D. (2012). *Jakościowe badania pedagogiczne. Filozofia – Metodyka – Ewaluacja*, Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Lipok-Bierwiazek M. (1994). *Węzi kulturowe pogranicza polsko-czeskiego (Śląsk Cieszyński, Śląsk Opawski, Raciborskie)*, Katowice: Fundacja Przestrzeni Górnego Śląska.
- Miles M.B., Huberman A.M. (2000). *Analiza danych jakościowych*, przeł. S. Zabielski, Białystok: Wydawnictwo „Trans Humana”.
- Mędel I. (2021). *Małżeństwo, rodzina, seksualność*, „konfesyjni”, 28.02.2021, <https://luteranie.konfesyjni.pl/artykuly/malzenstwo-rodzina-seksualnosc/549-malzenstwo-mieszane-w-katolickim-prawie-kanonicznym-oraz-malzenstwo-o-roznej-przynaleznosci-wyznaniowej-w-prawie-wewnetrznym-kosciola-ewangelicko-augsburskiego-w-rp> [dostęp: 28.12.2022].
- Miluska J. (2018). *Małżeństwo w perspektywie badań międzykulturowych*, „Edukacja Międzykulturowa”, nr 1(8), s. 42–60.
- Nikitorowicz J. (1992). *Socjalizacja i wychowanie w zróżnicowanych wyznaniowo i etnicznie rodzinach Białostockizny*, Białystok: Wydawnictwo Filii Uniwersytetu w Białymstoku.
- Nikitorowicz J. (2001). *Wielopłaszczyznowa i ustawicznie kreująca się tożsamość w społeczeństwie wielokulturowym a edukacja międzykulturowa*, [w:] J. Nikitorowicz, M. Sobiecki, D. Misiejuk (red.), *Kultury tradycyjne a kultura globalna. Konteksty edukacji międzykulturowej*, Białystok: Wydawnictwo Uniwersyteckie „Trans Humana”, s. 15–35.
- Nikitorowicz J. (2005). *Kreowanie tożsamości dziecka*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Nowicka E. (2003). *Dylematy i strategie tożsamościowe. Dzieci małżeństw mieszanych*, [w:] J. Zdanowski (red.), *Globalizacja a tożsamość*, Warszawa: Wyższa Szkoła Handlu i Finansów Międzynarodowych, s. 222–241.
- Ogrodzka-Mazur E. (2010). *Współczesna rodzina migracyjna w przestrzeni społecznej, (wielokulturowej i edukacyjnej)*, [w:] E. Syrek (red.), *Czas*

- społeczny akademickiego uczestnictwa w rozwoju i doskonaleniu „civil society”*. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Andrzejowi Radziejewiczowi-Winnickiemu, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, s. 445–461.
- Ogrodzka-Mazur E. (2011), *Rodzina i dziecko w otoczeniu wielokulturowym. Relacje międzypokoleniowe i ich rola w przekazie wartości*, [w:] T. Lewowicki, E. Ogrodzka-Mazur, A. Szczurek-Boruta (red.), *Edukacja międzykulturowa. Dokonania, problemy, perspektywy*, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, s. 15–71.
- Panic I. (2002). *Małżeństwa wielowyznaniowe w Ustroniu w pierwszej połowie XVIII wieku (z badań nad różnymi aspektami pogranicza kulturowego na Śląsku Cieszyńskim w dawnych wiekach)*, [w:] T. Lewowicki, A. Różańska i U. Klajmon (red.), *Kwestie wyznaniowe w społecznościach wielokulturowych*, Cieszyn: Uniwersytet Śląski – Filia w Cieszynie, s. 105–117.
- Rusek H. (1997). *Kulturowe wzory życia polskich rodzin na Zaolziu a asymilacja. Studium socjologiczne*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Rusek H. (2008). *Człowiek pogranicza*, [w:] T. Lewowicki, B. Grabowska, A. Różańska (red.), *Socjalizacja i kształtowanie się tożsamości. Problemy i sugestie rozwiązań*, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, s. 85–92.
- Rusek H., Pieńczak A., Szczyrbowski J. (red.). (2010). *Dziedzictwo kulturowe jako klucz do tożsamości pogranicza polsko-czeskiego na Śląsku Cieszyńskim*, Cieszyn–Katowice–Brno: Offsetdruk i media sp. z o.o.
- Różańska A. (2000), *Wychowanie w rodzinie mieszanej wyznaniowo – przykład wychowania międzykulturowego*, [w:] T. Lewowicki, J. Suchodolska (red.), *Rodzina, wychowanie, wielokulturowość*, Cieszyn–Warszawa: Uniwersytet Śląski – Filia w Cieszynie, Wyższa Szkoła Pedagogiczna ZNP w Warszawie, s. 72–83.
- Różańska A. (2015). *Edukacja religijna młodzieży w warunkach pluralizmu religijnego w wybranych krajach Europy Środkowo-Wschodniej (Grupa Wyszehradzka: Polska, Czechy, Słowacja, Węgry) – studium porównawcze*, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Różańska A. (2018). *Rola refleksyjności w kształtowaniu otwartej tożsamości religijnej młodzieży*, „Przegląd Religioznawczy”, nr 2(268), s. 97–112.
- Sowa-Behtane E. (2016). *Rodziny wielokulturowe*, Kraków: Akademia Ignatianum, Wydawnictwo WAM.
- Sowa-Behtane E. (2017). *Rodzina wielokulturowa w sytuacji konfliktów i zagrożeń*, „Wychowanie w Rodzinie”, t. 15, nr 1, s. 79–92, doi:10.23734/wwr20171.079.092.
- Sowa-Behtane E. (2019). *Jakość związku małżeństw wielokulturowych*, „Edukacja Międzykulturowa”, nr 2(11), s. 194–205, doi:10.15804/em.2019.02.13.

- Spyra J. (2012). *Śląsk Cieszyński w okresie 1653–1848* (Dzieje Śląska Cieszyńskiego od zarania do czasów współczesnych, t. 4), Cieszyn: Starostwo Powiatowe w Cieszynie.
- Studnicki G. (2015). *Śląsk Cieszyński. Obrazy przeszłości a tożsamość miejsc i ludzi*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Suchodolska J. (2000), *Rodzinne uwarunkowania kształtowania się i rozwoju tożsamości „podwojonej” i „rozproszonej” w sytuacji Pogranicza (na przykładzie pogranicza polsko-czeskiego)*, [w:] T. Lewowicki, J. Suchodolska (red.), *Rodzina wychowanie wielokulturowość*, Cieszyn–Warszawa: Uniwersytet Śląski – Filia w Cieszynie, Wyższa Szkoła Pedagogiczna ZNP w Warszawie, s. 35–47.
- Szczepański J. (1990). *Kultury pogranicza*, „Przegląd Humanistyczny”, nr 10(301), s. 1–7.
- Szczurek-Boruta A. (1998a). *Transmisja dziedzictwa kulturowego w rodzinie (z badań młodzieży uczęszczającej do szkół ponadpodstawowych z okolic Skoczowa i Czeskiego Cieszyńska)*, [w:] T. Lewowicki, E. Ogrodzka-Mazur (red.), *Problemy pogranicza i edukacji*, Cieszyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego – Filia w Cieszynie, s. 43–61.
- Szczurek-Boruta A. (1998b). *Rodzina a tolerancja (z badań młodzieży i rodziców mieszkających na pograniczu polsko-czeskim)*, [w:] T. Lewowicki, B. Grabowska (red.), *Młodzież i tolerancja. Studium z pogranicza polsko-czeskiego*, Cieszyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego – Filia w Cieszynie, s. 99–119.
- Szczurek-Boruta A. (2000). *Oddziaływania socjalizacyjno-wychowawcze w rodzinie w zróżnicowanym środowisku Pogranicza*, [w:] T. Lewowicki J. Suchodolska (red.), *Rodzina wychowanie wielokulturowość*, Cieszyn–Warszawa: Uniwersytet Śląski – Filia w Cieszynie, Wyższa Szkoła Pedagogiczna ZNP w Warszawie, s. 117–140.
- Szczurek-Boruta A. (2001). *Konflikt czy dialog międzypokoleniowy w rodzinie (studium z pogranicza polsko-czeskiego)*, [w:] R. Kwiecińska, M.J. Szymański (red.), *Młodzież a dorośli. Napięcia między socjalizacją a wychowaniem*, Kraków: Akademia Pedagogiczna w Krakowie, s. 322–334.
- Szczurek-Boruta A. (2002). *Swój i obcy w interpersonalnej przestrzeni społecznej (uwarunkowania kształtowania stereotypów i uprzedzeń etnicznych w warunkach wielokulturowości)*, [w:] T. Lewowicki, J. Nikitorowicz, T. Pilch, S. Tomiuk (red.), *Edukacja wobec ładu globalnego*, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”, s. 165–176.
- Szczurek-Boruta A. (2003), *Partnerzy międzypokoleniowej transmisji dziedzictwa kulturowego*, [w:] J. Nikitorowicz, J. Halicki, J. Muszyńska (red.), *Międzygeneracyjna transmisja dziedzictwa kulturowego. Społeczno-kulturowe wymiary przekazu*, Białystok: Wydawnictwo Uniwersyteckie „Trans Humana”, s. 73–84.
- Szczurek-Boruta A. (2007). *Zadania rozwojowe młodzieży i edukacyjne warunki ich wypełniania w środowiskach zróżnicowanych kulturowo i gospo-*

- darczo – studium pedagogiczne, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Szczurek-Boruta A. (2008). *Kapitał społeczno-kulturowy i poczucie tożsamości wielowymiarowej na Śląsku Cieszyńskim*, „Studia Edukacyjne”, nr 8, s. 87–104.
- Szczurek-Boruta A. (2010). *Poczucie tożsamości kulturowej młodzieży i edukacja międzykulturowa na pograniczu polsko-czeskim*, [w:] H. Rusek, A. Pieńczak, J. Szczyrkowski (red.), *Dziedzictwo kulturowe jako klucz do tożsamości pogranicza polsko-czeskiego na Śląsku Cieszyńskim*, Cieszyn–Katowice–Brno: Offsetdruk i media sp. z o.o., s. 91–105.
- Szczurek-Boruta A. (2013). *Edukacja międzykulturowa na Śląsku Cieszyńskim*, „Pedagogika Społeczna”, nr 1(47), s. 9–26.
- Szczurek-Boruta A. (2014a). *O przygotowaniu nauczycieli do pracy w warunkach wielokulturowości – konteksty, opinie studentów, propozycje*, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Szczurek-Boruta A. (2014b). *Edukacja środowiskowa i wybrane formy realizacji edukacji regionalnej, wielokulturowej i międzykulturowej na Śląsku Cieszyńskim*, [w:] B. Cimała, M. Pogorzelska (red.), *Wokół różnorodności kulturowej i regionalizmu – rozważania teoretyczne i aspekty praktyczne*, Opole: Uniwersytet Opolski, s. 105–120.
- Szczurek-Boruta A. (2017). *Tożsamość młodych Polaków mieszkających na pograniczu polsko-czeskim*, „Pogranicze. Studia Społeczne”, t. 30, s. 195–209.
- Szczurek-Boruta A. (2019). *Zadania rozwojowe i edukacja szkolna młodzieży. Stałość i zmienność*, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Szczurek-Boruta A. (2021). *The Determinants of Positive Creative Adaptation of Youth in the Polish-Czech Borderland*, „Creativity Studies”, t. 14, nr 2, s. 488–505, doi:10.3846/cs.2021.14116.
- Szczurek-Boruta A., Grabowska B. (2009). *Dynamika kształtowania się tożsamości młodzieży – ku tożsamości wzbogaconej*, [w:] T. Lewowicki, E. Ogrodzka-Mazur, A. Szczurek-Boruta (red.), *Poczucie tożsamości i stosunek młodzieży do wybranych kwestii społecznych – studium z pogranicza polsko-czeskiego*, Toruń, Wydawnictwo Adam Marszałek, s. 21–64.
- Szczyńska-Rus A. (2000). *Współczesna rodzina cieszyńska. Kim są rodzice? Kim chcieliby, żeby były ich dzieci – rzecz o tożsamości*, [w:] T. Lewowicki, J. Suchodolska (red.), *Rodzina, wychowanie, wielokulturowość*, Cieszyn–Warszawa: Uniwersytet Śląski – Filia w Cieszynie, Wyższa Szkoła Pedagogiczna ZNP w Warszawie, s. 48–71.
- Szymeczek J., Kaszper R. (2006). *Krótki zarys historii Śląska Cieszyńskiego*, [w:] J. Szymeczek, R. Kaszper, *Kurzer Abriss der Geschichte des Teschener Schlesiens [Śląsk Cieszyński, Těšínské Slezsko]*, Paper Nr. 3, Czeski Cieszyn/Český Těšín, http://www.go-east-mission.net/dateien/de/148_020309.pdf [dostęp: 15.11.2021].

- Śliż A., Szczepański M.S. (2016). *Pogranicze polsko-czeskie w perspektywie socjologicznej. Kontekst kulturowy*, „Pogranicze. Studia Społeczne”, t. 27, cz. 1, s. 47–59, doi:10.15290/pss.2016.27.01.03.
- Theiss W. (2006), *O metodzie historycznej w pedagogice społecznej*, „Pedagogika Społeczna”, nr 4, s. 117–136.
- Tyszkowa M. (1988). *Rozwój psychiczny jednostki jako proces strukturyzacji i restrukturyzacji doświadczeń*, [w:] M. Tyszkowa (red.), *Rozwój psychiczny człowieka w ciągu życia*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, s. 44–79.
- Urban J. (2002). *Tożsamość narodowościowa a tożsamość religijna w rodzinach polskiej mniejszości narodowej na Zaolziu*, [w:] T. Lewowicki, A. Różańska, U. Klajmon (red.), *Kwestie wyznaniowe w społecznościach wielokulturowych*, Cieszyn: Uniwersytet Śląski – Filia w Cieszynie, s. 181–187.
- Urban J. (2014). *Mniejszości narodowe krajów Grupy Wyszehradzkiej w procesach integracyjnych Europy – tożsamość młodzieży mniejszości autochtonicznych*, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.

ADRES DO KORESPONDENCJI

Prof. dr hab. Alina Szczurek-Boruta
 Uniwersytet Śląski w Katowicach
 Instytut Pedagogiki
 e-mail: alina.szczurek-boruta@us.edu.pl